

100787

Aftenposten Tirsdag 15. oktober 1991

- Utenkelig å samarbeide med Fedrelandslaget

Søkte Einar Gerhardsen og Arbeiderpartiet å danne felles front med det høyreorienterte Fedrelandslaget sommeren 1940? Helt utenkelig, sier tidligere partisekretær Haakon Lie.

GUNNAR MAGNUS

I sin bok om Johan Nygaardsvold refererer historikeren Harald Berntsen en rapport skrevet sommeren 1940 av Finn Moe. Moe, som etter krigen ble formann i Stortingets utenrikskomite, fryktet at Norge ville bli innlemmet i et germansk Europa. For å redde så mye som mulig av norsk selvbestemmelsesrett, ville Finn Moe etablere en slags norsk front som skulle søke et modus vivendi med tyskerne. Moe mente Arbeiderpartiet burde gå sammen med Fedrelandslaget, og han refererte til at Arbeiderpartiets Øisang allerede hadde hatt en samtale med Mogens fra Fedrelandslaget. Moe skrev også at han hadde snakket med Einar Gerhardsen om disse tingene, og at denne var enig i tanken om en norsk front. Gerhardsen skulle ha godtatt møtet mellom Øisang og Mogens.

— Helt utenkelig at Einar Gerhardsen sommeren 1940 skulle ha gått inn for å samarbeide med Fedrelandslaget i en norsk front, mener tidligere Ap-sekretær Haakon Lie.

Haakon Lie forteller til Aftenposten at han deltok i regelmessige drøftelser med partifeller utover 1940, i et slags illegalt sentralstyre. — Jeg hørte aldri noe snakk om samarbeide med Fedrelandslaget, sier han.

Lie stiller seg ikke tvilende til rapportens ekthet. — I denne svarte situasjonen kan jeg tenke meg at Finn Moe har lett etter løsninger, sier Lie, som mener rapporten gir uttrykk for stemninger som rådet hos enkelte. — Men det er helt utenkelig at Einar har vært innenfor dette. Det er bortenfor staur og vegger. El-

nar så med en gang hvordan vi skulle arbeide, sier Haakon Lie. Men han tilføyer: — Det var ofte sånn, når du snakket med Einar, at du visste ikke hva han mente når du gikk fra ham.

Haakon Lie minnes at den danske sosialdemokratiske leder Hans Hedtoft syslet med lignende tanker som Moe, men tror ikke det var kontakt mellom dem. Den eneste i Norge som hadde kontakt med Hedtoft, var Einars bror Rolf Gerhardsen, mener Haakon Lie.

Heller ikke professor Magne Skodvin har tro på at Einar

Gerhardsen skulle ha overveiet et samarbeid med Fedrelandslaget. — Det ville forundre meg om det dukket opp noe som kunne bekrefte at Gerhardsen arbeidet videre med den tanke som her er skissert, sier han. — Hva Finn Moe kan ha tenkt og sagt, er en sak for seg. Men ut fra hele Gerhardsens holdning har jeg vanskelig for å tro at han la noen realitet i samarbeidsplanene med Fedrelandslaget, sier Skodvin. Han kan imidlertid tenke seg at Gerhardsen stilte seg reseptiv til tankene fra Finn Moe, uten å gå inn i noen diskusjon om disse. Skodvin minner også om at det er risikabelt å operere med begreper som partier — eller Fedrelandslaget — i den situasjonen som eksisterte sommeren 1940. De avgjørende skiller gikk tvers gjennom slike sammenslutninger, fremholder han.

På pressekonferansen igår, der boken om Nygaardsvold ble presentert, fikk Harald Berntsen ros for et grundig arbeid — «i spenningsfeltet mellom historikerens objektivitet og forfatterens lett gjenkjennelige sympati», som historikeren Arnfinn Moland sa det. Også Skodvin — som ennå ikke hadde lest boken — gratulerte med en skikkelig innplassering av Nygaardsvold i vår motstandshistorie. Men Haakon Lie føler på sin side at Berntsen, i beste Furubotn'ske ånd, har konstruert en konspirasjonsteori omkring Nygaardsvolds avgang.

2310 Stange,

Banktlfonnr.: 000000000000
6163.05.00892
Posttlfonnr.: 5421623
Tlf. (065) 71156

KNUT BAARDSETH

Ålre være Nygaardsvold

BØKER

Harald Berntsen:
I MALSTRØMMEN

Johan Nygaardsvold 1879–1952
Aschehoug

Anmeldt av
NILS JOHAN RINGDAL

Statsminister Nygaardsvold var nøytralist og antimilitarist før krigen. Undersøkelseskommissjonen av 1945 med historikeren Sverre Steen i sin midte refset ham, men han og hans regjering ble ikke stilt for riksrett. De kunne følgelig ikke legge alle sine egne kort på bordet, men ble tatt av «malstrømmen». Senere historikere har lansert mer positive syn på selve regjeringen. Men Johan Nygaardsvold selv er forblitt dunkelt rykteombrust.

Harald Berntsens noe overvektige, men velskrevne biografi er vidtfavnende, og vil treffe mange lesere hjemme. Om vi ikke kommer «gubben» helt inn på livet, får vi se et halvt hundreår av norsk historie fra politikeren Nygaardsvolds og historikeren Berntsens forbausende sammenfallende synsvinkel. Og det er både morsomt og spennende å lese historien om sterke Johan fra Nygaardsvolden, den første kroppsarbeider som fikk styre Norge.

Sammenligningen mellom to store menn har stått sentralt i den historisk-biografiske tradisjon siden Plutark rendyrket genren i det første århundre av vår tidsregning. Han sammenlignet greske og romerske hærførere, politikere og imperiebyggere som Aleksander og Cæsar.

Opp mot Johan Nygaardsvold stilles her Martin Tranmæl: Den første er husmannssønn, den andre odelsgutt, den ene ansvarlig sønn og ektemann, den andre morløs – og uansvarlig ungkar. I kontrasten mellom de to ser forfatteren en refleks av motsetningen mellom provins og «sentrum» i arbeiderbevegelsen, mellom forpliktende handling og fri teoretisering. I siste instans stilles Stortingets åpne ansvarlighet opp mot Youngstorvets mer fordekke «apparat-politikk».

Hommelvik ved Trondheimsfjorden var fra gammelt av utskipningshavn for trelast fra Halstad gods. Som årene gikk, ble gamletidens godseiere mer og mer som kapitalistene ute i verden, og husmennene i økende grad til frie proletarer. Husmannssønnen Johan ble født i 1879. 18 år gammel ble han hovedforsørger for mor og småsøsken. Brukseieren ga dem tomt samt hjelp til å sette opp huse- ne fra Nygaardsvolden på nytt i tettstedet Hommelvik. Siden tomta var gratis, kunne han gi arbeiderne mindre lønn; et slikt perspektiv på forholdet mellom arbeide og kapital

hadde unge Nygaardsvold alt den gang. Hans biograf ser det på samme måte nesten et sekel senere.

I 1902 dro den unge mann til USA, av edel økonomisk nød, hevder Berntsen. Martin Tranmæl og Erling Falk oppholdt seg på samme kontinent i samme periode, de bare av uedel eventyrlyst, forstår vi. «John Westby», som Nygaardsvold kalte seg «over there», kom i 1907 hjem for å hente familien, men befant seg plutselig med eneansvar for sin mor, og ble derfor i Norge. Solidarisk innsats for familie og arbeidskamerater skulle siden bli hans livs hovedanliggende.

Til tross for det alvor Nygaardsvold knyttet til rollen som famillemann, er det bare såvidt vi aner mor Andrea Nygaardsvolds katekismeterping bak den unge Johans klare svar til biskop Skar under en visitas. Og om Johan i 1901 giftet seg med sin kusine Albine, og de siden begynte å få barn sammen, er det bare såvidt leseren får det med seg. Senere plages vi under hustruens sykeleie, og får smake hennes trøndske kokekunst en gang Johan Falkberget kom til middag. Ellers synes det som om kvinnene spilte en tilbaketrunket rolle i Johan Nygaardsvolds liv.

Farfar og far trer tydeligere frem i Berntsens bok, slik som i de selvbiografiske skrifter Nygaardsvold selv skrev om sin ungdom og krigsårene. De ble dels utgitt i hans egen tid, dels tidlig på 1980-tallet. En dattersønn har nå stilt nye brev og dokumenter, særlig et par oppsiktsvekkende rapporter fra krigsårene, til disposisjon for forfatteren. Når ett og annet ved mannen fremdeles blir liggende i mørke, skyldes det nok delvis at ikke resten av familien har stilt «sine» papirer til disposisjon. Det var dårlig gjort, både overfor gubben Nygaardsvold selv og norsk historieforskning!

Først og fremst er det arbeiderpartimannen og stortingspolitikeren vi nå har fått en bok om. Lagerarbeideren Nygaardsvold var en naturlig leder blant sine arbeidskamerater, og ble foreslått til alle mulige tillitsverv, svært ofte mot sin vilje: til skolestyre og herredsstyre, til ordfører, stortingsmann – og til statsminister. Det lå et mønster i at han måtte nødes og nødes til det ble umulig å si nei til oppgavene. Han ble dratt inn i politikken av historiens «malstrøm», mener Berntsen, som til tider lyder nok så deterministisk. Det var sikkert denne utrøndske motvillige ansvarlighet som i tillegg til mannens fysiske tyngde furnerte ham med den tillit han nød så lenge.

Men mannen var splittet i sitt sinn, slik Arbeiderpartiet hadde en motsetningsfylt ideologi. For arven fra partiet Venstre red Arbeiderpartiet,

slik arven fra faren, som dyrket jorden og stemte Venstre, hjemsekte Johan Nygaardsvold, mener Berntsen. Etter 1902 klarte Arbeiderpartiet aldri å holde fast ved idéen om å sosialisere jorden. De kompromisser partiet siden innlot seg på med vekselvis Venstre og Bondepartiet i jordbruksspørsmål, har ifølge Berntsen sin forklaring i at flertallet av norske arbeidere i likhet med Nygaardsvold egentlig aldri ga opp den følelsesmessige tilknytning til de jordlapper deres fedre hadde dyrket.

Det er ambisiøst å ville fremstille arbeiderbevegelsens historie gjennom én manns liv. Problemet med et slikt prosjekt blir påtrengende i kapitlene om stortingspolitikk i mellomkrigstiden, som kan bli langdryge og noe besvergende. Gjennomgående er sitatene for mange og lange. Berntsen har så stor tillit til Nygaardsvold at han lar ham få snakke lenge og ofte – ale- ne. Jeg er sikker på at biografien var blitt bedre med mer dialog mellom «helt» og biograf.

På Stortinget er Nygaardsvold «gubben», den stødige, taktiske, skråtyggende trønder. Men det var jo en mann bak skallet – mannen C. J. Hambro interessant nok ble venn med, mannen Trygve Lie på 1930-tallet tok sin daglige lunchpils med. Den mannen forblir i boken noe uklar i konturene. I småkapitler mellom stortingsssesjonene får vi heldigvis bli med ham hjem til Hommelvik og hytta i Myggbukta. Der, med høvleri og sirkus og Folkets hus, får Nygaardsvold-portrettet sine friskeste detaljer.

Når detaljene mangler, blir det i stedet hamret fast for oss at mannen var «rakrygget» og «vek aldri unna». Det er mulig. Men kanskje begynte både ryggen, helsen og selvtiliten å gli etter alt før krigsutbruddet. Nygaardsvolds datterdatter Haldis gråt sårt i bilen til Hamar 9. april, og boken gir et troverdig bilde også av bestefars bekymring, uro og fortvilelse de forvirrede vår- og forsommermånedene da han ga blaffen i at han var landets statsminister, skjelte ut engelske soldater som «God damn rascals» og forlot regjeringsmøter i Tromsø som en tordenky.

I London gikk utenriksminister Koht ut av regjeringen etter en tid. Det berget ikke statsministerens rykte, han forble isolert: «Hos de borgerlige ute og hjemme symboliserte han Arbeiderpartiet ... for partiets folk opptrådte han i alt for høy grad som en nasjonal frontfigur for en politisk nøytral regjering.» Den nye vestmaktsoverorienterte utenriksminister, Trygve Lie, boltret seg i det konspiratoriske London-miljøet. Nygaardsvold mistrides, selv etterat hans avigerdatter kom over og be-

gynte å lage norsk mat. For- gjeves sendte han julekaffe til Frihagen og Tranmæl i Stockholm. Samtidig, viser Berntsen, hadde Einar Gerhardsen i Oslo alliert seg med høyst ulike borgerlige og antiparlamentariske krefter, og bidro med alt sitt virke til å undergrave både regjeringen Nygaardsvold og den parlamentariske tradisjon i Arbeiderpartiet.

31. mai 1945 kom Johan Nygaardsvold til Oslo med damperen «Andes» og ble mottatt med flagg og folkemasser som hjemvendt statsminister. Først ti dager senere fikk han foretrede hos den nyalgte arbeiderpartiformann Gerhardsen. Han hadde da konferert med «alle», og kunne avsette statsministeren på et partimøte, «sikker på at han senere vil takke oss». To uker senere var Gerhardsens egen samlingsregjering en realitet. Malstrømmen hadde igjen vært i virksomhet, den Tranmæl'ske fagopposisjon overtok gjennom sine svirrende spill sommeren 1945 den politiske samfunns- makt i Norge, konkluderer Berntsen. Siden øket samarbeidet mellom næringslivets hovedorganisasjoner bare på. Nå dreide alt seg om «teknikk», og hverken om politikk eller sosialisme.

Til slutt i sin bok gir Harald Berntsen sitt syn på de første etterkrigsårenes innen- og utenrikspolitikk. Undersøkelseskommissjonen og Nygaardsvolds reaksjon på den behandles noe summarisk. Så lar han mannen forsvinne ut av bildet; det skjer i boken som det skjedde i det politiske Norge. Delvis ville gubben det slik selv; i 1949 motsatte han seg å bli innstilt til vervet som stortingspresident. Han ville til slutt heller ikke tale offentlig, fordi «socialisme ... ikke er gangbar mynt lenger. Men hva skal jeg da snakke om? Koreakrigen?» Slik undret den gamle antimilitarist seg i 1950. Han døde nok så bitter to år senere. Ifølge Harald Berntsen gikk mye i graven med ham: en tradisjon i arbeiderbevegelsen, ja en epoke i norsk politikk, preget av «det indre parlamentariske demokrati ... og spørsmålet om småstaters uavhengighet og suverenitet overfor stormaktene.»

Faren ved sammenligninger mellom store menn er åpenbar. Om de er ment å illustrere forskjeller mellom individer, blir det lett å legitimere de store teorier. Harald Berntsen forsøker seg på beg- ge deler.

Denne intelligente kompara- sjon vil stimulere debatten rundt alle høstens bøker om de to menn, spør jeg. Og man kunne umuligvis ha ført for- saret for Nygaardsvold uten å utrope nye skurier. I Bernt- sens bok ble det altså Martin Tranmæl og hans guilgutt, Einar Gerhardsen.